

Martine Corijn and Erik Klijzing (editors)
TRANSITION TO ADULTHOOD IN EUROPE
European Association for Population Studies
Kluwer Academic Publishers
Dordrecht, The Netherlands, 2001, pp.341

Raslojavanje porodičnih oblika čini veliku temu izučavanja na polju populacionih istraživanja. Značajan deo tih diversifikacionih procesa je povezan sa stupnjevima porodičnih formacija. Porast vanbračne kohabitacije i vanbračnog fertiliteta i odlaganje stupanja u brak i roditeljstva su osnovne karakteristike tranzicije od mladosti u zrelost među posleratnim generacijama.

U izučavanju tranzicije od mladosti u zrelost vreme odvijanja događaja je od najvećeg značaja. Različit "tajming" je posledica isprepletanosti uticaja mnoštva faktora na institucionalnom kao i individualnom nivou. U tom svetlu, komparativna analiza je najbolji način da se utvrde determinante promenjenih procesa, kao i prouče implikacije tih promena za konstituisanje političkog odgovora.

Važne promene na polju porodičnih odnosa i fertiliteta u Zapadnoj Evropi od 1960-ih svrstavaju se u proces druge demografske tranzicije. Van de Kaa je definisao tri velike promene: u tipu, učestalosti i stabilnosti zajednica; u ponašanju na polju kontracepcije i u nivou i modelu fertiliteta. Odlaganje stupanja u brak i roditeljstvo, kao i rastuća zastupljenost vanbračne kohabitacije i vanbračnog fertiliteta, predstavljaju važne promene koje su snažno uticale na tranziciju od mladosti ka zrelosti među posleratnim generacijama.

Jedan od osnovnih elemenata druge demografske tranzicije prema Kuijstenu je proces pluralizacije životnih modela i individualizacija životnog ciklusa. To može voditi povećavanju razlika među zemljama ili uticati na nestajanje među-državnih razlika. Stoga, primarni cilj studije je da se odrede sličnosti i razlike u "tajmingu" i vrsti tranzicije u zrelost među posleratnim generacijama u nekoliko evropskih zemalja, da bi se videlo da li se trendovi približavaju ili razlike i dalje postoje. Takođe, autori su se trudili da objasne i zašto su se takve važne promene uopšte dogodile. Van de Kaa je izdvojio tri velike grupe faktora koje su potpomogle drugu demografsku tranziciju: promene u ekonomskoj i socijalnoj strukturi društva, kulturne promene i tehnološke inovacije. Stoga, u studiji je razmatran i uticaj nekih od ovih

faktora na tranziciju u zrelost. Drugi cilj studije je da sakupi rezultate pojedinačnih istraživanja iz nekoliko evropskih zemalja koji su analizirali uticaj izabраниh determinanti na tranziciju u zrelost. Centralno mesto zauzimaju faktori koji su potpomogli drugu demografsku tranziciju. U poređnom analizom tih istraživanja osvetliće se različiti putevi delovanja tih determinanti, i tako unaprediti znanje o njima, smatraju autori.

Neke od polaznih hipoteza su:

- da slabi uzrastna povezanost medju posleratnim generacijama u tranziciji u zrelost;
- da destandardizacija procesa ima ograničenja i da će kulminirati na uzrastu od 25 godina medju velikom većinom sa radnim iskustvom, i na uzrastu od 30 godina medju ikad udavanim/ženjenim i niskom proporcijom odraslih bez dece;
- da je stepen i vrsta destandardizacije u tranziciji u zrelost specifična za različite zemlje: katoličke zemlje će pokazati niži stepen destandardizacije;
- da su uključenost u obrazovni sistem i zasnivanje porodice inkompatibilne. Ovo se naročito odnosi na događaje koji se odnose na oblike partnerskog života i roditeljstvo;
- da je efekat visokoškolskog obrazovanja (dug period trajanja obrazovanja) na porodične formacije, brak i roditeljstvo negativan, ali pozitivan kada je u pitanju napuštanje roditeljskog doma;
- da je efekat uključenosti u obrazovni sistem na proces tranzicije u zrelost jači u zemljama sa tradicionalnijim porodičnim sistemom i onim koje imaju manje emancipovanu politiku radne snage;
- da je negativan uticaj nezaposlenosti naročito jak kada su brak i roditeljstvo u pitanju;
- da je uticaj religije na formalno sklapanje braka i (bračno) roditeljstvo pozitivan.

Glavni izvor podataka za ovu studiju predstavljala je Anketa o fertilitetu i porodici (FFS – Fertility and Family Survey), koja je sprovedena u 24 zemlje, i to u periodu od 1988. (Norveška) do 1999. (Grčka). Takođe, korišćeni su i rezultati drugih istraživanja kako bi se bolje osvetlili procesi, kao što je napuštanje roditeljskog doma, ulazak na tržište rada, zasnivanje zajednice i drugo. Zemlje koje su obuhvaćene studijom su: Severna Evropa (Norveška), Južna Evropa (Italija, Španija), Istočna Evropa (Poljska), Centralna Evropa (Austrija, Nemačka), Zapadna Evropa (oblast Flandrija,

Holandija, Francuska) i vankontinentalna Evropa (Velika Britanija).¹ Ove zemlje prema mišljenju autora poseduju visok stepen razlika u socijalnim, ekonomskim i političkim sistemima.

Prema pokazateljima koji čine drugu demografsku tranziciju (DDT)² može se odrediti pozicija zemalja u tom procesu. Analiziranih devet zemalja (podaci za Poljsku nisu bili na raspolaganju) u periodu između 1960. i 1995. pokazuju sličnosti u promeni izabranih pokazatelja, tako da one mogu biti posmatrane kao jednodimenzionalni proces. Norveška ima najviši DDT skor, sledi Velika Britanija, Francuska i Austrija. Nemačka, Holandija i Flandrija imaju nešto niži skor. Španija i Italija obrazuju jednu grupu sa znatno nižim DDT skorom. U ovom tranzicionom procesu promene ponašanja na polju fertiliteta su prethodile promenama na polju sklapanja braka i razvoda. Promene u DDT indikatorima su usporavane u drugoj polovini 1980-ih, da bi se trend uvećavanja u većini zemalja ponovo javio tokom prve polovine 1990-ih. Uvećavanje stope razvoda braka i procenta vanbračnih rođenja su najviše zaslužne za ovo ubrzanje, dok je usporavanje procesa nastalo najviše usled opadanja stope ukupnog fertiliteta i sklapanja braka.

Prvi analizirani pokazatelj su godine završetka obrazovanja i uključivanje na tržište rada. Kohorte rođene 1950-ih i 1960-ih beleže veliki pomak kada je vreme školovanja u pitanju, mada se primećuje velika razlika između zemalja: u Zapadnoj Nemačkoj skoro 90% imalo je obrazovanje iznad obaveznog, dok je u Španiji, Italiji i Velikoj Britaniji ovo bio slučaj za manje od 50%. Za kohorte rođene krajem 1960-ih godine napuštanje obrazovanja varira oko 19 godina starosti. Ona je najniža u Španiji (17), a mnogo viša u Zapadnoj Nemačkoj (22). Takođe, udeo adolescenata u ranim dvadesetim koji su još uvek uključeni u obrazovni sistem je znatno povećan. 1993. u većini zemalja on je iznosio oko jedne trećine, s tim što je Holandija imala najviši udeo, 49%, a Velika Britanija najniži, 22%. Ekspanzija obrazovanja u mnogim zemljama podstakla je kombinovanje obrazovanja i zaposlenja, što dovodi do zamagljivanja slike o razlici između studentskog i radnog statusa. Za većinu analiziranih zemalja prosečne godine prvog stupanja u radni odnos su između 18 i 20 za muškarce, i 19 i 20 za žene (najranije se zapošljavaju Španci, a najkasnije Italijanke), a upoređujući kohorte rođene 1950-ih i 1960-ih vidi se da je u većini zemalja stupanje u radni odnos

¹ S obzirom da Velika Britanija nije učestvovala u FFS u analizi su korišćeni podaci Kancelarije nacionalne statistike (ONS). Naročito su od značaja bili podaci godišnjih anketa o radnoj snazi (Labour Force Survey) i domaćinstvima (General Household Survey).

² Pokazatelji koji najbolje određuju DDT poziciju prema Liefbroeru su stopa ukupnog fertiliteta, stopa prve bračnosti, procenat vanbračnih rođenja (kao procena rasprostranjenosti vanbračnih kohabitacija), kao i stopa razvoda braka.

pomereno za oko godinu dana starosti. Takodje je porastao i udeo zaposlenih žena, a taj proces je naročito bio intenzivan između 1971. i 1981. godine.

Visok udeo onih koji su završili školovanje i stupili u radni odnos do navršениh 25 godina starosti u svim zemljama odslikava, uopšte uzev, snažnu starosnu povezanost ta dva događaja. Tranzicija od obrazovanja u zaposlenje za većinu mladih se događa dok još žive i/ili su izdržavani od strane svojih roditelja. Tradicionalni model ulaska na tržište rada dok se još boravi kod roditelja je dominantan u većini zemalja, dok samo u malom procentu (oko 10%) zaposlenje znači i automatsko napuštanje roditeljskog doma. Takodje se smatra da produženo obrazovanje, i usled toga odloženo prvo zaposlenje, predstavljaju jedina dva razloga dužeg življenja kod roditelja. Izuzetak predstavljaju Poljska, Italija i Španija, gde muškarcima ostaju u roditeljskom domu posle zasnivanja radnog odnosa 6, 8 i 10 godina, a žene 3, 4 i 5 godina, respektivno.

Prosečne godine starosti u vreme napuštanja roditeljskog doma među kohortama rođenim 1950-ih i 1960-ih su 21-23 za muškarce, i 20-22 za žene. Najranije se osamostaljuju Austrijanci i Holandjani, kod kojih se (među najmlađim analiziranim kohortama) napuštanje roditeljskog doma ne dovodi u vezu ni sa čim, čak ni sa zasnivanjem prve kohabitacione zajednice. Suprotno tome, u Italiji, Poljskoj i Španiji odlazak iz doma roditelja se u većini slučajeva poklapa sa stupanjem u brak. Takodje, u većini zemalja je uočeno odlaganje započinjanja življenja van roditeljskog doma i to još za generacije rođene početkom 1950-ih, osim za Austriju i Francusku, gde je to uočeno kod rođenih deceniju kasnije. Razdvajanje napuštanja roditeljskog doma i stupanja u brak može se protumačiti kao prva velika promena u tranziciji u zrelost među analiziranim posleratnim generacijama. Ovo se naročito odnosi na Norvešku, Francusku, Holandiju, Austriju i Zapadnu Nemačku. Takodje je i početak partnerskog života (u braku ili van njega) u odnosu na napuštanje roditeljske kuće izgubio na značaju. Suprotno tome, više obrazovanje je postao češći razlog zasnivanja samostalnog života, bilo da žive sami ili u zajednici sa partnerom.

Menjanje pogleda na brak i njegovo odlaganje utrlo je put za vanbračne kohabitacije. Medjutim, njihova zastupljenost je različita u evropskim zemljama. Razdvajanje prve zajednice i braka može se shvatiti kao druga velika promena u tranziciji u zrelost. Udeo prvih brakova kome je prethodila kohabitaciona zajednica takodje je veoma različit među zemljama, i one se kreću od 3% u Poljskoj (bez promenama među analiziranim kohortama) do 60% u Austriji, Francuskoj, Norveškoj i Holandiji (među generacijama rođenim početkom 1960-ih). Sve više na popularnosti dobijaju ne-porodične

životne zajednice, tj. življenje u grupi ili samostalno, na koje se odlučuju mladi adosescenti posle napuštanja roditeljskog doma.

Odlaganje stupanja u brak i roditeljstva u nekim zemljama se poklapa sa promenjenim redosledom ovih procesa, odnosno, prvi brak po pravilu nije više preduslov za roditeljstvo. Razbijanje veze između ova dva procesa predstavlja treću veliku promenu u tranziciji u zrelost. Medjutim, postoji velika razlika među analiziranim zemljama. U Flandriji, Poljskoj, Italiji, Španiji i Holandiji još uvek brak prethodi radjanju prvog deteta, s tim što u Holandiji među najmladim kohortama braku je u više od 50% slučajeva prethodila vanbračna kohabitacija. U Norveškoj, Austriji i Francuskoj je značajan udeo žena koje prvo dete radjaju u okviru vanbračnih zajednica, dok Nemačka i Austrija imaju visoke udele prvorotki koje ne žive u partnerskoj zajednici (rezultati za generacije žena rođenih početkom 1960-ih: Istočna Nemačka 34%, Zapadna Nemačka 28%, Austrija 23%, dok je u ostalim zemljama više od 80% dece prvog reda rodjeno u okviru partnerske zajednice).

Inkompatibilnost uključenosti u obrazovni sistem i zasnivanja partnerske zajednice/braka pokazalo se kao pravilo i to u svim analiziranim zemljama. Produženo obrazovanje obeshrabruje mlade adolescente da zasnuju prvu zajednicu: studiranje i život sa partnerom, čak i van braka i roditeljstva, zahteva mnogo uloženog vremena, energije i novca. Slučaj Holandije daje detaljniju sliku: uključenost samo u obrazovanje vodi dužem odlaganju tranzicije ka porodičnom životu nego što je to slučaj sa kombinacijom obrazovanja i zaposlenja. Čak, kombinacija rada i obrazovanja odlaže ulazak u partnersku zajednicu samo za žene.

Uticao nezaposlenosti kod muškaraca vodi ka odlaganju braka u Flandriji, Nemačkoj, Poljskoj, Italiji i Španiji, a takodje i na odlaganje dobijanja prvog deteta u Flandriji, Nemačkoj i Španiji. Ženska nezaposlenost utiče na brak i roditeljstvo na dva načina. U Istočnoj Nemačkoj, Španiji i Norveškoj ona vodi ka odlaganju stupanja u brak. Suprotno tome, u Flandriji i Italiji ona ubrzava sklapanje prvog braka, iako se ovaj trend s vremenom smanjuje. Nezaposlenost nema nikakav uticaj na vreme stupanja u brak za nezaposlene žene iz Istočne Nemačke i Poljske, ili na radjanje prvog deteta u Zapadnoj i Istočnoj Nemačkoj i Poljskoj. Sa druge strane, u Flandriji, Italiji i Španiji, nezaposlenost ima snažan pozitivan uticaj na radjanje prvog deteta: ona udvostručava stope.

U katoličkim zemljama posvećenost religiji utiče na vreme stupanja u brak na različite načine. U Flandriji, Poljskoj i Italiji, većini brakova nisu prethodile vanbračne zajednice. U Flandriji oni koji redovno pohađaju crkvene obrede čine specifičnu grupu, jer stupaju u brak ranije nego ostali.

Ista grupa u Poljskoj redje sklapa brak u mlađem uzrastu (ispod 22 godine) nego ostali. Za razliku od njih, u Italiji uticaj crkvene prakse je nelinearan: i oni veoma religiozni i oni koji to nisu sklapaju prvu partnersku zajednicu, uglavnom brak, kasnije od ostalih. U Holandiji, koja je i katolička i protestantska zemlja, uticaj religije je jači kod onih koji redovno idu u crkvu, i takvi pojedinci se ranije odlučuju na brak.

U studiji je velika pažnja posvećena individualnim faktorima, jer predstavljaju veoma važne determinante tranzicije u zrelost, i to i u njihovim društveno-ekonomskim (obrazovanje, zaposlenje) i u društveno-kulturalnim (nivo obrazovanja, religija) komponentama. Medjutim, raznolikost rezultata nekih individualnih faktora ukazuju na značaj strukturnih faktora, uključujući i faktore socijalne politike. Oni nisu direktno istraživani, ali su se često javljali kao indirektni faktori: institucionalizacija sistema škola-posao, stopa nezaposlenosti, stambeno tržište, prevladavajući porodični model. Strukturni faktori, kao što je religija – sa svojim društveno-ekonomskim i društveno-kulturalnim karakteristikama, takodje imaju uticaja. Potvrđena je i različitost tranzicije prema polu u mnogim slučajevima. Autori smatraju da bi trebalo sprovesti dalja istraživanja koja bi osvetlila ulogu strukturnih i faktora socijalne politike, što bi moglo da bude predmet izučavanja naredne ankete o fertilitetu i porodici.